

доказової, вона має бути отримана тільки законним шляхом, з дотриманням процедури доказування.

Не можна не погодитися з точкою зору російського ученого-процесуаліста А. В. Смірнова про те, що доказування (як і кримінальний процес) має складну внутрішню структуру, яку можна представити у вигляді трьох рівнів: інформаційного, логічного і юридичного [6, с. 209].

1. На інформаційному рівні доказування полягає в збиранні, перевірці й оцінці окремих доказів. У результаті інформаційного доказування формується сукупність доказів у справі.

2. Логічне доказування – це обґрунтування висновків про шукані факти за допомогою оцінки сукупності зібраних доказів. Логічне доказування знаходить зовнішній вираз в мотивуванні процесуальних актів (обвинувального висновку, вироку).

3. Юридичний рівень доказування виражається в застосуванні суб'єктом доказування презумпцій і преюдицій з урахуванням негативних результатів інформаційного і логічного доказування.

Таким чином, особа, на яку покладений обов'язок доказування, постійно презюмує (робить припущення про властивість зв'язків між фактами у даному конкретному випадку) – як у всіх стадіях кримінального процесу, так і на всіх рівнях доказування.

Дія механізму використання презумпцій в ході доказування у кримінальній справі з урахуванням складних структур кримінального процесу та, зокрема, процесу доказування, забезпечує одномоментне правове регулювання, стабільність правопорядку та захист прав громадян.

Список літератури: 1. Васильев Л. М. Фактические презумпции в советском уголовном судопроизводстве. Тексты лекций. Краснодар, 1977. 2. Теория доказательств в советском уголовном процессе. Изд-е 2. /Отв. ред. Н. В. Жогин. М., 1973. 3. Грошевой Ю. М. Проблемы формирования судейского убеждения в уголовном судопроизводстве. Х., 1975. Зеленецкий В. С. Структура советского уголовного процесса // Проблемы правоповедения. Республиканский межведомственный научный сборник. Вып. 42. К., 1981. 5. Зеленецкий В. С. Структурные элементы советского уголовного процесса // Актуальные проблемы государства и права в современный период / Сб. науч. тр. Томск, 1981. Уголовный процесс: Учебник для вузов / Под общ. ред. А. В. Смирнова. СПб., 2004.

М. В. Третьякова

КЛАСИФІКАЦІЯ СУБ'ЄКТІВ КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ НА ПІДСТАВІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ТА СВОБОД

Кримінальне судочинство являє собою складну і багатосторонню діяльність органів і осіб, коло яких визначено законом. У ній беруть участь як державні органи і посадові особи, так і громадяни. Усі вони в тій або іншій формі беруть участь у кримінальній справі, вступають між собою у процесуальні правовідносини, тобто є суб'єктами кримінально-процесуальної діяльності.

Важливі аспекти щодо поняття суб'єктів кримінально-процесуальної діяльності, у тому числі й щодо їх класифікації, розглядалися в роботах видатних вчених-процесуалістів: С. А. Альперта, В. П. Божьєва, Ю. М. Грошевого, Т. Н. Добровольської, П. С. Елькінд, В. С. Зеленецького, А. М. Карнєєвої, М. В. Куркіна, Р. Д. Рахунова, М. С. Строговича. Однак нині треба акцентувати увагу саме на класифікації суб'єктів кримінального процесу на підставі забезпечення їх прав та свобод, оскільки сьогодні в Україні у рамках реформування національного законодавства на перший план висувається завдання забезпечення прав, свобод та законних інтересів людини, верховенство закону у всіх сферах державного і суспільного життя.

Передусім, слід зазначити, що чинне кримінально-процесуальне законодавство чітко не визначає поняття «суб'єкт кримінального процесу». У законі осіб, які беруть участь у справі, визначають як «особи, що беруть участь у справі», «учасники судового розгляду», «учасники процесу». Тому і в теорії кримінально-процесуального права зустрічаються різні терміни, які визначають осіб, що беруть участь у справі: «суб'єкт кримінально-процесуального права», «суб'єкт кримінально-процесуальної діяльності», «суб'єкт кримінального провадження», «суб'єкт кримінального процесу» тощо. Однак принципової різниці у значенні даних термінів скоріше за все немає.

Проте, вважаємо, що доцільніше вживати термін «суб'єкти кримінально-процесуальної діяльності», оскільки він охоплює усіх осіб, які вступають між собою в процесуальні правовідносини в ході порушення, досудового слідства, судового розгляду кримінальних справ.

Слушною є також думка професора В. С. Зеленецького, який зазначає, що суб'єкт права та кримінально-процесуальної діяльності – це фізична або юридична особа, яка наділена законом сукупністю прав і відповідних обов'язків та яка з метою їх реалізації здійснює в кримінальному процесі певний вид діяльності [1, с. 16].

Суб'єкти кримінально-процесуальної діяльності виконують різні процесуальні функції і наділені законом різними за характером і обсягом правами, різними також є їхні обов'язки. Однак загальним для них є те, що усі вони в тій чи іншій формі беруть участь у справі, вступають між собою у процесуальні правовідносини. Діяльність одних суб'єктів має вирішальний вплив на хід та результат руху справи; діяльність інших, хоча і пов'язана з активною участю у процесі, такого значення не має; діяльність третіх пов'язана з виконанням конкретних, часом епізодичних процесуальних дій [2, с. 80]. Це створює передумови для їх класифікації у наукових, навчальних і правозастосовних цілях.

Класифікацією називається логічна операція, що забезпечує досягнення названої мети [3, с. 59–62]. Значення наукової класи-

фікації полягає в тому, що вона сприяє систематизації набутих знань, забезпечує правильне використання понять і термінів вченими і практичними працівниками, усуває двозначність та неоднозначність наукової мови [4, с. 21].

Найбільш широкоживаною в науці кримінально-процесуального права є класифікація залежно від інтересу, який має той чи інший суб'єкт у кримінальній справі. Цієї думки дотримується Є. Г. Коваленко і поділяє суб'єктів на: 1) органи та посадові особи, які ведуть та безпосередньо здійснюють кримінально-процесуальне провадження (орган дізнання (особа, яка провадить дізнання), слідчий, начальник слідчого відділу (відділення, управління, головного управління), прокурор, суд (суддя)); 2) осіб, які мають та обстоюють власні інтереси (підозрюваний, обвинувачений, підсудний, потерпілий, цивільний позивач, цивільний відповідач); 3) осіб, які захищають та представляють інтереси інших осіб (захисник, представник потерпілого, цивільного позивача та цивільного відповідача, законний представник неповнолітнього); 4) осіб, які сприяють кримінальному судочинству і здійсненню правосуддя: свідок, поняті, перекладач, спеціаліст, експерт, секретар судового засідання тощо [5, с. 76].

Проте, А. М. Лобойко вважає, що наведена класифікація не враховує того основного положення, що кожний із суб'єктів бере участь у кримінально-процесуальній діяльності, яка виконує кілька функцій. Окрім того, інтерес не є кримінально-процесуальною категорією. Тому, виходячи з цього, найбільш вдалою він вважає класифікацію, в основі якої лежить процесуальна функція суб'єкта. За цією ознакою всіх суб'єктів поділяють на чотири групи: 1) суб'єкти, які виконують функцію правосуддя (суд, суддя); 2) суб'єкти, які виконують функцію кримінального переслідування (прокурор, начальник слідчого відділу, слідчий, орган дізнання, особа, яка провадить дізнання); 3) суб'єкти, які виконують функцію захисту (підозрюваний, обвинувачений, підсудний, засуджений, виправданий, потерпілий, цивільний позивач і відповідач, захисник, представник потерпілого, цивільного позивача і цивільного відповідача); 4) суб'єкти, які виконують допоміжну функцію (заявник про злочин; особа, яка дає пояснення слідчим органам, прокурору, судді; свідок; експерт; керівник експертної установи; спеціаліст; перекладач; особа, яка розуміє знаки німого або глухого; поняті; поручителі; педагог; лікар; батьки або інші законні представники неповнолітнього свідка, які присутні при його допиті; особи, разом з якими особу пред'являють для впізнання; особи, які беруть участь у відтворенні обстановки й обставин події, обшуканий; особа, в якій беруть зразки для експертного дослідження; особи, що займають приміщення, в якому провадять обшук, виїмку, огляд або опис майна; особи, присутні при провадженні обшуку

або виїмки; особа, котрій передано на зберігання майно, на яке накладено арешт; секретар судового засідання) [6, с. 61].

І. В. Тирічев поділяє всіх суб'єктів за роллю в процесі на чотири групи: 1) органи державної влади, які здійснюють провадження у справі, займають в ній провідне становище та відповідають за правильне її вирішення (орган дізнання, слідчий, прокурор, суд (суддя)); 2) представники громадськості (громадський обвинувач та громадський захисник); 3) «учасники кримінального процесу» (обвинувачений, його захисник, потерпілий, цивільний позивач, цивільний відповідач та їх представники, підозрюваний); 4) «інші особи, що беруть участь у справі», участь яких має обмежений характер (свідок, експерт, спеціаліст, перекладач, понятий тощо [7, с. 15].

У теорії кримінально-процесуального права є й інші класифікації, зокрема О. В. Белькова поділяє суб'єктів залежно від відношення до доказової інформації на: 1) посадових осіб, які провадять процес (особа, яка провадить дізнання, орган дізнання, слідчий, начальник слідчого відділу, прокурор, суд, суддя); 2) учасників процесу, які відстоюють власні або представлені інтереси (підозрюваний, обвинувачений, потерпілий, цивільний позивач і відповідач, захисник, представник потерпілого, цивільного позивача і цивільного відповідача); 3) осіб, які своїми діями створюють джерело доказів (свідок, експерт); 4) осіб, які сприяють збиранню доказів (поняті, перекладач, спеціаліст, особа, яка розуміє знаки глухих або німих, секретар судового засідання тощо); 5) осіб, які беруть участь у кримінально-процесуальних правовідносинах, не пов'язаних з доказуванням (представники служби та міліції у справах неповнолітніх, представники громадських організацій і трудових колективів, де працював або навчався обвинувачений, заставодавець, особистий поручитель, представники громадської організації або трудового колективу, які взяли на поруки підозрюваного, обвинуваченого, командування військової частини, начальника місця досудового ув'язнення, представник органу міліції, під наглядом якого перебуває підозрюваний, обвинувачений) [8, с. 27–28].

Таким чином, ми пропонуємо класифікувати суб'єктів кримінально-процесуальної діяльності на підставі забезпечення прав та свобод на:

1) суб'єктів, на яких покладено обов'язок забезпечувати права та свободи в ході виконання їхніх функцій (особа, яка провадить дізнання, орган дізнання, слідчий, начальник слідчого відділу, прокурор, суд (суддя));

2) суб'єктів, яким делеговано право забезпечувати права та свободи (захисник, представники потерпілого, цивільного позивача, цивільного відповідача та неповнолітнього свідка);

3) суб'єктів, права та свободи яких повинні забезпечуватися в процесі провадження по кримінальній справі: а) особи, які від-

стоюють власні інтереси (підозрюваний, обвинувачений, потерпілий, цивільний позивач і цивільний відповідач); б) особи, які своїми діями сприяють забезпеченню прав та свобод і не мають власного інтересу у кримінальній справі (поняті, свідок, спеціаліст, перекладач, експерт, особа, яка розуміє знаки глухих або німих, педагог, лікар).

Отже, питання про суб'єктів кримінально-процесуальної діяльності, їх процесуальний статус та класифікація має істотне теоретичне і практичне значення. Від правильного його розв'язання безпосередньо залежить успішна реалізація завдань кримінального судочинства, дійовий захист прав, свобод і законних інтересів осіб, що беруть в ньому участь.

Список літератури: 1. Зеленецький В. С., Куркин Н. В. Обеспечение безопасности субъектов уголовного процесса. Х., 2000. 2. Кримінальний процес України: Підруч. для студентів юрид. спец. вищ. закладів освіти / Ю. М. Грошевий, Т. М. Мірошніченко, Ю. В. Хоматов та ін.; За ред. Ю. М. Грошевого та В. М. Хотенця. Х., 2000. 3. Жеребкин В. Е. Логика. Х., 1995. 4. Зеленецький В. С., Кузьминова В. Ю. Технология восстановления (реконструкции) утраченных уголовных дел. Х., 2002. 5. Коваленко Є. Г. Кримінальний процес України: Навч. посіб. К., 2004. 6. Лобойко Л. М. Кримінально-процесуальне право: Курс лекцій: Навч. посібник. К., 2005. 7. Советский уголовный процесс: Учебник / Под ред. Л. М. Карнеевой, П. А. Лупинской, И. В. Тыричева. М., 1980. 8. Белькова О. В. Правовий статус свідка в кримінальному процесі України: Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Х., 2005.

Надійшла до редколегії 30.10.07

О. О. Пащенко

СОЦІАЛЬНА ОБУМОВЛЕНІСТЬ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ПОРУШЕННЯ НЕДОТОРКАНОСТІ ДЕРЖАВНИХ КОРДОНІВ УКРАЇНИ

Проблемі соціальної обумовленості кримінальної відповідальності ще за радянських часів приділялася значна увага. Цьому питанню присвятили свої роботи М. О. Беляєв, П. С. Дагель, О. І. Коробєєв, Н. Ф. Кузнєцова, В. В. Орехов, П. С. Тоболкін тощо. Дослідженням злочинів у сфері недоторканості державних кордонів України, пов'язаних з нелегальною міграцією, займалися О. Джужа, Ю. Кравченко, В. Олефір, Ю. Римаренко, В. Федосєєв, В. Шакур та інші криміналісти. У той же час аналізу кримінологічних факторів соціальної обумовленості кримінальної відповідальності за порушення недоторканості державних кордонів України окрема увага ще не приділялася. Тому метою даної статті є з'ясування кількості та розкриття змісту кримінологічних факторів, що зумовлюють необхідність охорони недоторканості державних кордонів України засобами кримінального права.

Будь-який закон породжується реальними потребами суспільства в правовій охороні [1, с. 52]. Соціальна обумовленість і ефективність кримінального законодавства, його норм і інститутів є